

Azt sem tudom elfogadni, hogy Széles Klára komolytalan homályossággá, bohóckodássá fokozza le (71., 86.) Kassák ésszerűen is felfogható képeit!

Az ülésszak mégis sokat elvégzett a leíráson kívül az értelmezés feladataiból. Értékelésben elakadt az irodalomtörténetinél. Keveset törődött az esztétikaival, bár a líraelemzésből nagyon hiányzik ez. Egyetlen utólag beküldött tanulmány kísérletezett a lélektani értékeléssel. 1968-ban még elsikkadt, hogy erkölcsileg, világnézetileg, bölcséletileg is értékelni lehet, sőt kell a művészi szövegeket. Mennyire pótolják az ilyen értékeléseket a mai szövegelemzők (Hankiss Elemér)?

A Lukács-iskola visszhangjaként emlegetik még a művészi szövegek homogeneitását, de inkább szólamként, mintsem bizonyítandó követelményként. A kohézió fokának vizsgálata sem merül föl akkoriban. Mindehhez nagyobb egység kellene a nyelv- és az irodalomtudomány között. Azóta is csak óhajként bólogathatunk Szathmári István és Barta János hajdani kívánságára: legyen egységes, ne pedig elkülönülő nyelvészeti és irodalmi stilisztika (persze: éppily egységes szövegtan is!). A szimpóziumon csak a nyelvész Kovalovszky hangoztatta, hogy az elemzés normához való mérés is! Ma már tudjuk, hogy nem csupán egyhez, hanem normák sorához, rendszeréhez.

A nyelvész beletanulihat esetenként az irodalomtörténetbe, esztétikába. De vajon mikor kezdenek az irodalmárok művészetén kívüli szövegeket szövegtanilag is, stílárisan is, „homogeneitásuknak” tényezőit tekintve is elemezni? Míg ezt meg nem értjük, ábránd marad a nyelvészetnek és irodalomtudománynak óhajtott stíláris és szövegtani egyesülése.

Török Gábor

Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 377 p.

1. Egy közel húszesztendő könyvről ismertetést írni nem könnyű feladat, hiszen ennyi idő alatt sokat változhat egy tudomány, számos új, hazai és külföldi felismerés válhat közismertté, sőt közhelyszerűvé; egy-egy témakör ugrásszerűen elnyomhat másokat, illetve akár el is tűnhet a „témavesztőben”. Voigt Vilmos könyvét, talán legkedveltebb elméleti kutatásainak módszertani megalapozóját azóta is a folklór alkotások búvárlói kézikönyvüknek tekintik. Húsz évvel ezelőtt égető elméleti és gyakorlati szükség hívta életre ezt a könyvet, amely olyan más Voigt Vilmos-munkával egyazon évben látott napvilágot, mint a kérdéskört tovább boncolgató *A folklór esztétikájához* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.). S talán itt érdemes szólni egy olyan „előmunkálatról”, amely fordításokat tartalmazó szöveggyűjtemény, s időpontja megelőzi jelen kötetünket (*Strukturális folklórisztika tanulmányok I–II.* Összeállította: Hoppál Mihály és Voigt Vilmos. Budapest – Szolnok, 1971.), valamint a tudományos folklór szövegkiadás akadémiai „kiskatéját” is érdemes megemlíteni (*A népköltési [folklór] alkotások kritikai kiadásának szabályzata.* Készítette: Voigt Vilmos és Balogh Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.).

A folklór alkotások elemzése megszületését valószínűleg a téma sokrétűsége, a hagyományos és modern szövegelemzési módszerek vitája is szorgalmazta. Szükség lenne a sokféle elmélet közötti szintézisteremtésre – ez az elméleti ok. A gyakorlati ok pedig föltehetően a lehető legjobb szövegelemzési módszer megtalálása. Adattáraink, archí-

vumainak tiszteletre méltó mennyiségű folklór adatot halmoztak és halmoznak föl; folkloristák kedvenc egyetemi tantétele az, hogy még akkor is több száz éves feldolgozó munka vár a jövő folkloristáira, ha egy sornyi új anyagot sem gyűjtenek.

Hogy Voigt Vilmos munkája máig nem vesztett eredetiségéből, érvényéből, azt annak tudom be, hogy 1972-ben megelőzte korát, a legfrissebb, addig jórészt alig ismert nemzetközi szakirodalomra támaszkodott. Sajnálatos, hogy szinte alig akadt követője; a folklór alkotások elemzésének sem elméletével, sem pedig gyakorlatával nem foglalkoznak ma Magyarországon kellő intenzitással.

2. Mielőtt a munka tárgyyszerű ismertetéséhez fognék, egy dolgot föltétlenül le kell szögezni, különösen a folklór alkotások stilisztikai kérdései iránt érdeklődők kedvéért. Voigt Vilmos munkája nem valamiféle „recept”, biztos útmutató, gyakorlati tankönyv a folklór alkotások elemzéséhez, hanem inkább a problémák, a kérdések és a lehetséges utak sokoldalú bemutatása, „előtanulmánya”, ahogy ezt a szerző maga is említi az előszóban, illetve jóval a mű felén túl a szövegben: „E munka nem a folklór alkotások jellemvonásaiból, hanem az elemzés kategóriáiból indul ki, nem a folklór jelenségeinek leírását adja, hanem azokat a problémákat és eljárásokat veszi sorra, amelyeket ezzel kapcsolatban a kutatás már kialakított vagy javasolt (...)”. Majd néhány sorral lejjebb: „(...) vázlatunk emiatt nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a folklór alkotások tartalmi – formai sajátosságainak teljes leltárát adja” (243).

A folklór alkotások elemzéséhez kétségtelenül a nyelvészet szolgáltat szempontot. Különösen a népköltészeti alkotások vizsgálhatók a nyelvészet és a folklorisztika közös módszerével, Voigt Vilmos egyik műszavával ez a feladat a *folklorlingvisztikáé*. Persze más, nem nyelvi folklór alkotásoknál is használhatók a nyelvészet kipróbált módszerei és elvei, s bár a szót nem írja le sokszor – de itt a szemiotikai megközelítést vélem a leginkább általánosíthatónak.

A folklorisztika és a nyelvészet Révai Miklóstól kezdve, Volf Györgyön keresztül Berze Nagy Jánosig sok nagy közös egyéniséggel büszkélkedhet; s e közös szempontúság ma is nagy eredményekkel kecsegtető. A napjainkban való újabb találkozást éppen a szövegtani szemlélet segíthető elő. A folklór alkotások mint a lehető szövegvilágok egyik legterjedelmesebbike föltétlenül a mainál nagyobb figyelmet érdemelne.

3. Az 1970-ben elhunyt V. Ja. Propp professzor emlékének ajánlott munka főbb fejezetei a következők: I. rész: Bevezetés a folklór kutatásának kérdéseibe, II. rész: A folklór műfajok elemzésének szempontjai, III. rész: Az egyes folklór alkotások elemzése, IV. rész: Az egyes folklór alkotások tartalmának és formájának elemzése, V. rész: Összefoglalás. A III. és a IV. rész a címből következően talán nem válik szét világosan. Ezért itt és most annyi kiegészítésre, magyarázatra szorul, hogy a III. részben az eddigi másféle szempontokat veszi számba a szerző, kérdéseit, kétségeit fogalmazza meg, a IV. részben viszont nem teljes leltár alapján veszi sorra saját szempontjait.

4. A folklór és a folklorisztika fogalmának tisztázásával kezdődik az első fejezet. A *folklór* fogalmát ugyanis hol szűken, hol pedig túlságosan tágan értelmezik (az egyik pont a népköltészet kizárólagos idetartozása, a másik véglet szinte a teljes etnográfia felé való kiszélesítés). Ebből az alapállásból következően különböző, egymásnak ellentmondó kutatói elvek, életművek alapozódnak meg. Voigt Vilmos szerint „A folklór mint művészet a közösségi valóságelsajátítás művészi termékeinek az összesége, történelmi és társadalmi képződmény” (18), számára – itt eléggé ki nem fejtett módon – a folklór az informális jellegű, alul lévő osztályok közösségi művésze, tevékenysége, amely ily módon nem köthető csupán egyetlen társadalmi formációhoz. Ebből következik az ún. „mai folklór” elmélete, amelyről ebben a könyvben még csak az említés szintjén van szó, ám Voigt Vilmos későbbi kutatási témáiban majd egyre fontosabbá válik.

Mivel meglehetősen nagy a terminológiai rendezetlenség, a folklór megjelenési formáinak pontos körülhatárolásával folytatódik a munka. Ezek: a változat (variáns), folklór alkotás (szöveg), folklór műfaj, folklór műfajhierarchia, különböző folklór repertoárok.

Változat (variáns): a folklór közvetlen megjelenési formája. Az egyes alkotás mindig változatként jelenik meg. Ezeket gyűjtik a folkloristák.

Alkotás: ez a folklór művészet teljes értékű alapegysége, egy a folklór törvényszerűségei szerint létrejött egyedi műalkotás. Az alkotás és változat sokszor azonos egymással; ám a változat megjelenési forma, nem mindig tekinthető folklór alkotásnak; a folklór alkotás egyedi művészi termék.

Műfaj: később részletezett módon a műfaj az egyedi folklór alkotások összessége, a valóság megismerésének történeti és társadalmi körülmények által meghatározott tartalmi – formai fajtája.

Műfajstruktúra: egy társadalom folklór műfajainak összessége egy adott történelmi pillanatban, ezek egymáshoz való viszonya, szervezete, hierarchiája.

Repertoár: Egy egyén vagy közösség által birtokolt folklór alkotások összessége. Beszélhetünk egy egyén, egy falu, egy vidék, egy nemzet, egy ország vagy akár egy kontinens repertoárjáról.

A kutatók (szövegelemzők) rendelkezésére állnak a variánsok, az egyedi folklór alkotások, valamint a repertoárok. Ezeket a folklorista elemző munkája során műfajokba, műfajstruktúrákba illeszti – írja a szerző.

A folklorisztika – e helyen említett – társtudományai pedig a következők: a textológia, a stilsztika, a filológia, esetenként az információelmélet, az interpretációs irányzatok, a content analysis. Megkülönböztethetők – és további társtudományokkal társíthatók – a leíró, valamint a történeti – társadalmi folklorisztikai vizsgálatok. Mindebből nyilvánvaló, hogy Voigt Vilmos folklórelemzési modellje: interdiszciplináris; ahogy ez a nyelvi szintek csúcán álló folklór alkotások esetében teljesen érthető, sőt egyedül lehetséges.

5. A munka egyik központi fejezete a műfajelemzés szempontjait veszi sorra. Korábban Erdélyi János, Katona Lajos, Solymossy Sándor foglalkozott műfajelméleti kérdésekkel. Az egyes műfajok létrejötte nem véletlen, az első műfajok már több folklór alkotást tartalmaztak. Ezek a szerző axiómái. A folklór műfajok nemzetközi jellegűek, változásaik, megjelenésük, illetve hiányuk pontos fölméréséhez egy világméretű folklórtörténet kellene. A műfajokat a fejlődés, illetve az elmúlás, a degradáció egyaránt jellemezheti. Ez utóbbi esetben művészietlen változatok születnek, ezt nevezzük németből fordított szóval „széténeklés”-nek.

A műfajok vizsgálatakor központi kérdés a bonyolultság (antinómia) – egyszerűség dichotómiája. A bonyolultabbá válás az egyes elemek közötti transzformáció és implikáció következményeként jön létre. Folklorisztikai értelemben *transzformáció*-knak nevezzük azokat az elemkapcsolatokat, amelyekben az egyik elem szerepét egy másik váltja fel. Voigt Vilmos példái:

a kígyóvőlegény → éjszaka szép férfi,

Krisztus sebeinek férgei → ebből keletkeznek a méhek,

a boszorkány → disznóvá változtatja látogatóit,

az ördög → Hatvani professzor képében tartja éjszakai kollégiumát.

A transzformáció a mítosz, monda, legenda kötelező kelléke, de nagy jelentősége van a mesében, a találós kérdésben, az avatási szokásokban, a hiedelemcselekedetekben, az átöltözések manifesztálódását hozó szindarabokban.

Implikáció az olyan elemkapcsolat, amelynek tagjai közül az egyik hozza létre a másikat. Folklór példával:

a szent megátkoz egy fát → a fa kipusztul,
a tudós kocsis megbabonázza a lovakat → nem tudnak elindulni,
lucaszékre állás a karácsonyi misén → meglátja, hogy ki a boszorkány.

Az implikáció néha látszatra kívül marad a szövegen, máskor nyilvánvalóan megjelenik, látens bonyolultabbá válás esetén pedig a transzformáció és az implikáció egyaránt megjelenhet.

A folklór műfajok megjelenési formái között vizsgálható az alkalmosság, a szerzőség és az elterjedés. A műfajhierarchiát sokféle szempont alapján lehet(ne) megalkotni. Példaként két magyar kísérletet ismertet Voigt Vilmos: a magyar líra rendszerezésének két próbálkozását – Katona Imre és Küllös Imola tartalmi – formai felosztását. Több próbálkozás, elképzelés alapján megállapítja, hogy a műfajhierarchia megalkotása eddig a következő úton-módon történt: vannak kaotikus (sokszempontú) rendszerek, vannak katalógusos, arbitrális (önkényes), unkauzális (pszeudofunkcionális, pszeudomorfológiai), formalizált, társadalmi – történeti, komplex metastrukturális, művészi-módszertipológiai, konkrét-funkcionális (mátrixos), a funkciók interrelációjával operáló rendszerek. Voigt Vilmos a strukturális-funkcionális jegyek figyelembevételével ajánl információelméleti vonatkozásokat is alkalmazó műfajhierarchiát, amelyhez sokat merít Petőfi S. János mátrixos modelljéből, ám a szintézist maga sem kívánja megalkotni (129-131).

Talán a szintézishiány vezette az ún. Új Magyarország Néprajza (hivatalosan *Magyar Néprajz*) sorozat szerkesztőit, amikor az elsőnek megjelent kötetben, amely a magyar népköltészetéről szól, nem érvényesítettek semmiféle műfajhierarchiát. Ez természetesen nem csupán szerkesztési kérdés, hanem alapvetően koncepcionális. (Bővebben erről: Balázs Géza: *Magyar Néprajz V. Folklór 1. [Ismertetés.]* MNy. LXXXVI. 1990. 98 – 101.)

6. Az eddigi hagyományos (más) szempontok számbavételével, kritikájával lép fel a munka következő része. Olyan kérdések vetődnek föl, mint az anyaghoz és az alkalomhoz kötöttség, az elsődleges és másodlagos (folklór jellegű) szinkretizmus, az egyéniség – közösség dichotómiája, a közösségtípusok és folklór alkotások viszonya (szöveg-tani szempontból a közlés etnográfiai közege), a hagyományozás alapkérdései, a variálódás jelensége, az affinitás és a széténeklés.

Fontos kérdés, hogy a tradíció erőteljes gátja az egyéniség kibontakozásának, a hagyományozás folyamata viszont a következőképpen alakul: megalkotás (előkészítés, megalkotás) → előadás (odakészítés, kivitel, módosítás) → átvétel (befogadás-reprodukálás, eltanulás) → továbbhagyományozódás (hagyományláncolat, elterjedés, átalakulás).

Ez után foglalkozik a szerző, a Magyarországon elsőként Ortutay által fölvetett affinitás-fogalommal. *Affinitás*nak az egymással rokon, egymást mintegy involváló alkotások variáns-sorát nevezték (211), Ortutay definíciója szerint: „Röviden a típusoknak, motívumoknak, formai elemeknek arról a viselkedéséről van szó, amit egy sajátos vonzásnak, affinitásnak nevezhetünk: rokon vagy hasonló típusok, szerkezetek vonzást gyakorolnak egymásra, e vonzástörvények a variánsokon keresztül új típusok, formák megteremtésére vezetnek” (213). Ortutay fölvetéseit Voigt e helyütt részletesen tárgyalja, kiegészíti, sőt saját rendszerébe illeszti. Az affinitás jelenségei véleménye szerint: a típus (típusviszonyok), a motívumok (elemi motívumok stb.) és a formulák. A formulák önállósága, alkotásoktól való elszakíthatósága a mindennapi nyelvi működés egyik igen érdekes terepe, amelyet még ugyancsak nem tártak fel a maga teljességében. Jó anyagot kínál ehhez a folklorisztika.

7. Az egyes folklór alkotásokat vizsgáló részben a szerző először is leszögezi, hogy nem kíván teljes leltárt adni a részletes, deskriptív elemzéshez, másodsorban olvasóinak

figyelmébe ajánlja, hogy az elemzés történhet kiragadott részletek, illetve teljes esztétikai kategóriasorozat figyelembevételével. Ez pedig a következő (lenne): tartalom, forma, szerkezet, cselekmény, stílus, műfaj, epizódok, jellemek, mondanivaló, téma, hangszerelés, hangnem, nemzeti és nemzetközi stílus kategóriák stb. A tartalom, a forma, a mondanivaló, a struktúra és funkció megszerveződését, ezek egységét kíséri nyomon, s megkülönböztetett figyelemmel szól a megfogalmazás közegéről, a művészi nyelvről.

Leginkább az antropológiai szemléletű nyelvészet, a strukturális és generatív grammatika eredményeire támaszkodik. A cél a folklór jellegű nyelvi tények leírása, magyarázata. Ha a folklór „szélesebb” értelmezését fogadjuk el (mint ahogy azt a szerző is teszi), akkor a „folklór-lingvisztika keretein belül megkülönbözteti egymástól a népköltészetnek és a nép mindennapi közlésének, vagyis a teljes nyelvi szférának a vizsgálatát” (303). Voigt ebben a fejezetben használja a szociolingvisztikai, beszédetnográfiai kutatások terminusait, alkalmazza szemléletüket. Utal Jakobson kommunikációelméleti kategóriáira, amelyeket főként folklór/népköltészeti példákkal támaszt alá. Mindezekből következően megkülönbözteti egymástól a szájhagyományozó közlés három fokozatát:

1. mindennapi szájhagyományozó közlés,
2. népköltészeti szájhagyományozó közlés,
3. hivatásos szájhagyományozó közlés.

Mint láhattuk, a folklór alkotástól egészen a teljes folklór közlésmodellig tágul a látókör.

8. Voigt Vilmos a folklór alkotások létrejöttét, mibenlétét és sorsát vizsgálja könyvében, fősorakoztatva a megközelítési lehetőségek sokféleségét. Modellt alkot, amely a jelenségek tisztázását tűzi ki fő célul, nem pedig egyetlen műfaj, műalkotás vagy repertoár elemzését.

Föltétlenül konkrét eredménye e munkának – különösen a szemiotikai szövegtan számára – a folklór szövegtípusok pontos megbízható definíciója, a folklór létezősmódjának bemutatása, a kommunikációs közegek ismertetése. A szövegtipológiákhoz sok segítséget nyújt az eddigi folklór műfajtipológiák áttekintésével, rendszerezésével. Sok vonatkozásban a szövegalkotás folyamatáról fontos rész-, illetve átfogó információkat nyerhetünk: pl. a hagyományozás kérdésében, a szövegekre emlékezés témájában stb. Különösen érdekesek lehetnek szövegtani szempontból az olyan kérdések, mint a szöveg degradációja, illetve bizonyos szövegtípusok (folklór műfajok) teljes hiánya stb.

A nyelvészeti szövegtan egyik legközelebbi rokonának tekinthető az efféle *folklór-lingvisztika*; azt mutatja, hogy kérdésvetéseink és hiányosságaink sokszor hasonlóak, viszont némely részletkérdésben érdemes tanulni is egymástól.

Balázs Géza

Irodalom

Biermaczky Szilárd, *Filológiai Közöny* XIX. (1973.) 3–4. 478–479.